

KARL SCHWARZ

DZIETNOŚĆ MAŁŻEŃSTW
WEDŁUG WYBRANYCH CECH SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH
W REPUBLICIE FEDERALNEJ NIEMIEC

I. UWAGI WSTĘPNE

Celem artykułu jest prezentacja specyficznych różnic występujących w płodności małżeńskiej, zaobserwowanych na podstawie wyników mikrospisu (obejmującego próbę 1 % ludności) przeprowadzonego w kwietniu 1978 r. wśród populacji pozostającej w związku małżeńskim od 11 do 15 lat (czyli populacji, która zawarła związek małżeński w latach 1963 - 1967). W uzupełnieniu podaje się wyniki mikrospisów z 1976 i 1977 r. dla małżeństw o odpowiedniej długości trwania związku jak również wyniki spisów ludności z 1970 r. oraz lat 1933 i 1939 zorganizowanych w Rzeszy Niemieckiej. Między tymi dwoma źródłami występuje istotna różnica: przy okazji spisu ludności, kobiety, które wyszły za mąż, pyta się o liczbę urodzonych przez nie dzieci aż do momentu badania, natomiast w wyniku przeprowadzanych corocznie mikrospisów, zgodnie z właściwym zarządzeniem, uzyskuje się jedynie informacje o gospodarstwach domowych rodziców dzieci żyjących i nie będących w związkach małżeńskich. W tych ostatnich brak więc informacji o dzieciach zmarłych i tych, które opuściły rodzinny dom. Stwierdziliśmy, iż wśród małżeństw o długości trwania związku 11-15 lat, około 94% oczekuje jeszcze urodzenia dziecka. Należy zwrócić uwagę, że wyniki spisu ludności z 1970 r. i mikrospisu dotyczą jedynie zamężnych niemieckich kobiet. Oprócz tego, w odróżnieniu od wyników spisów ludności z 1933 i 1939 r., spis ludności z 1970 r. oraz mikrospisy rodzin z żyjącymi, będącymi w wolnym stanie dziećmi, są pozbawione informacji o ewentualnym uprzednim zawieraniu związków małżeńskich przez kobiety i mężczyzn.

Przyjęto następujące cechy różnicujące i ich warianty:

— miesięczny dochód netto męża i żony w markach, w czterech wyodrębnionych grupach dochodowych (do 1200, 1200-1800, 1800-2500, 2500 i więcej);

* Karl Schwarz, profesor demografii, dyrektor Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung przy Federalnym Urzędzie Statystycznym w Wiesbaden, jest inicjatorem i organizatorem wielu badań dotyczących współczesnego rozwoju demograficznego w RFN, wykazuje szczególne zainteresowanie badawcze w dziedzinie problematyki przestrzennego rozmieszczenia procesów ludnościowych (m.in. *Migration in the Federal Republic of Germany by town and country*, 1960; *omographische Grundlagen der Raumphorschung und Landesplanung*, 1972; *Regionale Unterschiede der Geburtenhäufigkeit*, 1976).

— pozycję męża w zawodzie (samodzielne gospodarstwo rolne lub leśne, inna samodzielna działalność, urzędnik (Beamte¹), pracownik (Angestellte²), robotnik);

— udział żony w pracy zarobkowej (zatrudniona w pełnym wymiarze czasu pracy, zatrudniona w częściowym wymiarze czasu pracy to jest do 30 godzin tygodniowo, nie pracująca zarobkowo).

Dane o liczbie dzieci podaje się w przeliczeniu na 100 małżeństw.

Wciąż jeszcze występują wyraźne różnice w postawach prokreacyjnych między różnymi społeczno-ekonomicznymi grupami ludności. Świadczą o tym następujące liczby: małżeństwa o długości trwania związku 11 - 15 lat, posiadające samodzielne gospodarstwa rolne, w pracę których kobiety całkowicie się angażują, posiadały w kwietniu 1978 r. 259 dzieci, natomiast małżeństwa urzędników o miesięcznym dochodzie netto 1200 - 1800 marek, w których kobiety były zatrudnione na pełnym etacie, miały tylko 89 dzieci. Między tymi ekstremami występują znaczne zróżnicowania w postawach prokreacyjnych, w zależności od wymienionych wyżej cech społeczno-ekonomicznych. Traktując powyższe cechy kompleksowo, formułuje się następujące hipotezy:

1) Ekonomiczny aspekt posiadania dzieci sprowadza się w rodzinie do ponoszenia w ciągu wielu lat wysokich kosztów związanych z ich utrzymaniem i wychowaniem, których nie rekompensuje ewentualne powiększanie dochodu rodziny, na skutek podjęcia pracy zarobkowej przez dzieci. Obciążenie finansowe ponoszone w związku z posiadanymi dziećmi rodzice mogą odczuwać niezbyt dotkliwie, jeżeli ich dochód kształtuje się na stosunkowo wysokim poziomie. Uważa się, że dzieci w większym stopniu obciążają dochody rodziców niż ich przysparzają.

2) Zarobkowa praca kobiety poza domem obniża liczbę dzieci, gdyż przy podziale ról między partnerów opieka nad dziećmi generalnie nadal traktowana jest jako zadanie kobiet, którego nie da się dobrze pogodzić z pracą zarobkową.

3) Poza pracą zawodową żony i poziomem dochodów, liczba dzieci w małżeństwie kształtuje się również pod wpływem pewnych wzorów zachowań (wynikających z odczuwania społecznej oceny wartości) właściwych dla danej grupy społecznej, do której rodzina należy ze względu na zespół charakteryzujących ją cech społeczno-ekonomicznych.

4) Spadek liczby dzieci przypadającej na małżeństwo jest częściowo wynikiem zmian społeczno-ekonomicznej struktury ludności.

Najpierw przedstawimy ogólny przegląd historycznego rozwoju dzietności małżeństw w Niemczech w minionym stuleciu.

II. ROZWÓJ DZIETNOŚCI MAŁŻEŃSKIEJ W CIĄGU MINIONYCH 100 LAT

W minionym stuleciu na małżeństwo w Niemczech przypadało średnio sześcioro żywo urodzonych dzieci. Spadek urodzeń rozpoczął się w 1880 r. i trwał do 1925 r. Przed pierwszą wojną światową dominowały małżeństwa z trojgiem i większą liczbą

¹ Beamten — urzędnicy zatrudnieni w administracji państwowej.

² Angestellten — umysłowi pracobiorcy pozostałych działów gospodarki narodowej [przyp. tłum.]

dzieci (ponad 50%), ta dominacja, obejmująca około jedną trzecią populacji, występuje jeszcze w przypadku małżeństw, które wstąpiły w związek przed 1925 r. (tab. 1).

W małżeństwach zawartych między 1925 a 1955 r. można zaobserwować stabilizację średniej liczby dzieci na poziomie nieco powyżej 2. Równocześnie podaje się, iż wyniki rocznych statystyk urodzeń (tutaj liczba urodzeń żywych odniesiona

Tabela 1

Małżeństwa w latach 1900 - 1972 według liczby żywo urodzonych dzieci^a

Rok zawarcia związku małżeńskiego ^b	Liczba dzieci na 100 małżeństw					dzieci ogółem ^d
	0	1	2	3	4 i więcej	
1900 - 1904	9	12	16	15	47	393
1905 - 1909	10	15	20	17	38	335
1910 - 1912	12	17	22	17	32	294
1913 - 1918	14	20	24	17	25	252
1919 - 1921	16	23	24	15	21	234
1922 - 1925	18	24	24	15	20	222
1926 - 1930	17	23	25	15	20	223
1931 - 1935	16	22	27	17	18	218
1936 - 1940	14	25	31	17	14	205
1941 - 1945	13	25	31	17	14	205
1946 - 1950	13	26	30	17	14	207
1951 - 1955	13	25	31	17	14	205
1956 - 1962	13	22	36	19	10	200
1963 - 1967 ^c	13	26	40	15	6	185
1968 - 1972 ^c	17	29	36	13	5	160

^a Małżeństwa bez względu na wiek wstąpienia w związek małżeński.

^b Do 1912 r. wyniki spisu ludności z 1933 r. w Prusach. 1913 - 1921 wyniki spisów 1933 i 1939 r. w Rzeszy Niemieckiej. 1922 - 1935 wyniki spisu 1950 r. (bez Berlina). Następnie wyniki spisu z 1970 r. oraz mikrospisów z lat 1976 - 1978. Tutaj tylko dla niemieckich par małżeńskich wyłącznie z dziećmi pochodzącymi z ewentualnych poprzednich małżeństw; przedtem tylko dzieci z aktualnie istniejących małżeństw.

^c Liczba dzieci oszacowana w kwietniu 1978 r.

^d Żywo urodzone dzieci, bez uwzględnienia umieralności niemowlęcej i dziecięcej.

do liczby kobiet w wieku 15-45 lat) dla tego okresu są znacznie obciążone (tab. 2). Musimy zatem odróżniać długoterminowy trend od krótkookresowego obciążenia częstości urodzeń. Długookresowy trend wyrażający się ustabilizowanym poziomem średniej liczby dzieci przypadającym na kobietę o określonym roku urodzenia — lub tak jak tutaj — o określonym roku zawarcia związku małżeńskiego; krótkookresowe obciążenie odnosi się zaś do podanych niskich rocznych liczb urodzeń.

Po 1964 r. liczba urodzeń żywych w przeliczeniu na 1000 kobiet w wieku 15-45 lat zbliża się najpierw powoli, potem coraz bardziej do połowy swojego dawniejszego stanu. W odniesieniu do populacji zamężnych kobiet w wieku 15-45 lat, rozwój był podobny. Równocześnie obserwuje się znaczny spadek udziału trzecich i dalszych dzieci, wśród żywych urodzeń małżeńskich.

Dla okresu po drugiej wojnie światowej posiada się prawie całkowitą jasność

Tabela 2

Liczby charakteryzujące płodność ogólną w latach 1870/71 - 1978*

Rok	Urodzenia żywe na 1000 kobiet w wieku 15 - 45 lat	Małżeńskie urodzenia żywe na 1000 zamężnych kobiet w wieku do 45 lat	Rok	Urodzenia żywe na 1000 kobiet w wieku 15 - 45 lat	Małżeńskie urodzenia żywe na 1000 zamężnych kobiet w wieku do 45 lat
1871/72	163	.	1950	70	121
1876	164	.	1952	68	.
1880/81	167	.	1955	69	.
1885/86	166	.	1957	76	124
1890	160	.	1960	82	126
1900/01	158	.	1962	85	123
1909/11	130	.	1964	87	124
1912/13	117	.	1966	86	121
1920	100	.	1968	80	111
1925	80	.	1970	67	92
1930	67	.	1971	64	88
1933	60	95	1972	67	78
1935	78	.	1973	51	71
1937	77	.	1974	50	70
1938	81	.	1975	48	68
1939	.	131	1976	47	69
1946	65	.	1977	45	67
1948	69	.	1978	44	67

* 1871/72 - 1939 obszar Rzeszy, 1946 - 1957 obszar Republiki Federalnej bez Saary i Berlina.

odnośnie do płodności małżeństw zawartych jeszcze przed 1963 r., natomiast dla małżeństw późniejszych muszą wystarczyć szacunki. Już małżeństwa zawarte w latach 1958 - 1962 posiadały wyraźnie mniej dzieci niż małżeństwa wcześniej zawarte. Jeszcze bardziej widoczny jest spadek liczby urodzeń wśród małżeństw zawartych między 1963 a 1967 r. Liczba ta, według godnego zaufania szacunku, wynosi około 183. Małżeństwa, które wstąpiły w związek między 1968 a 1972 r. miały (w przeliczeniu na 100) w kwietniu 1978, przy średniej długości trwania związku małżeńskiego 8 lat 133 dzieci. W obecnych czasach, przy takiej długości trwania związku, blisko 85% małżeństw oczekiwało dopiero urodzenia dziecka. Stąd można ostatecznie maksymalną płodność tych małżeństw określić na 160 (uwzględniając dzieci z ewentualnych późniejszych związków małżeńskich). Po dłuższym okresie względnej stabilizacji występuje zatem wyraźnie widoczny nowy, znaczniejszy spadek płodności małżeństw wynoszący około 30%. Odmienność rocznych statystyk urodzeń wyraża się tym, że od połowy lat sześćdziesiątych podają one wyższy poziom zjawiska o 45%. Tymczasem w rzeczywistości występuje silne jego obniżenie, ponieważ prawie wszyscy młodzi ludzie, pozostający od blisko dziesięciu lat w związkach małżeńskich, oczekują dopiero urodzenia dziecka.

III. DOCHÓD

Biorąc pod uwagę tylko dochód mężczyzn i nie uwzględniając dochodu pochodzącego, z pracy zarobkowej kobiet, można zaobserwować, że liczba dzieci na 100 małżeństw w najniższej grupie dochodowej mężczyzn wynosi 146, zaś w najwyższej 183 (tab. 3). Pozytywna korelacja między dochodem mężczyzn a liczbą dzieci zo-

Tabela 3

Plodność kobiet niemieckich w kwietniu 1978 r., które zawarły związek małżeński w latach 1963 -1967, według grup społeczno-ekonomicznych"

Miesięczny dochód netto męża w markach	Pozycja męża w zawodzie	Praca zarobkowa kobiety			Małżeństwa ogółem
		zatrudnione na pełnym etacie ^b	zatrudnione na część etatu ^c	niepracujące zarobkowo	
		liczba dzieci na 100 małżeństw			
do 1200	samodzielny ^d	158	200	204	175
	urzędnik	—	—	—	—
	pracownik	120	133	132	127
	robotnik	145	183	187	171
	razem	135	167	147	146
1200 - 1800	samodzielny	169	188	223	191
	urzędnik	89	146	187	156
	pracownik	97	146	180	147
	robotnik	134	169	202	181
	razem	122	163	189	168
1800 - 2500	samodzielny	173	188	202	185
	urzędnik	133	164	195	177
	pracownik	102	153	184	164
	robotnik	153	175	215	200
	razem	133	165	193	176
2500 i więcej	samodzielny	173	214	202	189
	urzędnik	146	193	212	201
	pracownik	104	151	187	173
	robotnik	122	194	227	209
	razem	146	174	194	183
Ogółem	samodzielne gosp. rolne i leśne ^e	259	251	224	256
	inna samodzielna działalność	168	189	205	186
	urzędnik	125	170	201	182
	pracownik	102	150	184	162
	robotnik	139	172	203	184
	razem ^f	143	167	188	174

a Dzieci w stanie wolnym mieszkające z rodziną, wspólnie lub tylko jednego z małżonków bez względu na wiek.

b 30 i więcej godzin tygodniowo.

c Mniej niż 30 godz. tygodniowo.

d Bez samodzielnych gospodarstw rolnych i leśnych oraz pomagających im rodzin.

e I ewentualnie pomagające rodziny w gospodarstwach rolnych i leśnych.

f Ewentualnie osoby nie zarobkujące.

stała już stwierdzona w wyniku mikrospisowego badania z 1962 r. oraz na podstawie zorganizowanego po raz pierwszy masowego badania statystycznego³. Taki charakter zależności widoczny był na wsi i w mieście oraz przy każdej pozycji zawodowej męża. Charakterystyczne jest jednak występujące zróżnicowanie w zależności od okresu trwania związku małżeńskiego. W małżeństwach zawartych przed drugą wojną światową o najniższym poziomie dochodów liczba dzieci była wyższa niż w małżeństwach zawartych w tym samym czasie, lecz znajdujących się w średnich grupach dochodowych. Dopiero wśród małżeństw młodszych obserwuje się odwrotny związek. Wynika z tego, że spadek urodzeń w minionych dziesięcioleciach był większy w niższych grupach dochodowych niż w wyższych.

Podwójna „standaryzacja” małżeństw istniejących w 1978 r., a zawartych w latach 1963 - 1967 (z 11 - 15-letnim okresem trwania związku), według pozycji mężczyzny w zawodzie i pracy zarobkowej kobiety, przeprowadzona odpowiednimi udziałami w populacji małżeństw z lat 1963 - 1967, wykazała (pierwotne liczby z tab. 3 podano w nawiasach) następujące liczby dzieci, według miesięcznego dochodu netto męża:

do 1200 marek:	158	(146)
1200 - 1800 „	: 169	(168)
1800 - 2500 „	: 170	(176)
2500 i więcej „	: 183	(183).

Z przytoczonych liczb standaryzowanych i pierwotnych można wnioskować, że różnica w liczbie dzieci par małżeńskich finansowo gorzej i lepiej postawionych (zwłaszcza z punktu widzenia tylko dochodu mężczyzn) jest znaczna, że w małżeństwach, w których zarobki nie są wysokie, zakres udziału zarobków kobiet w ogólnym dochodzie jest mniejszy niż w pozostałych małżeństwach. Widoczne jest to także w tabeli 5⁴.

Inny obraz otrzymamy, jeżeli w analizie uwzględnimy wysokość dochodu z tytułu pracy zarobkowej kobiety (tab. 5). Dla przykładu: w 1978 r. w małżeństwach, które zawarły związek w latach 1963 - 1967, o miesięcznych zarobkach męża 1200 - 1800 marek, w których kobieta nie pracowała zarobkowo, liczba dzieci wynosiła 190, natomiast w małżeństwach, w których zarobki kobiety mieściły się w tym samym przedziale co zarobki mężczyzny, liczba dzieci wynosiła 84, a więc była mniejsza niż połowa liczby określającej dietność kobiet nie pracujących w tej grupie małżeństw. Wyniki zawarte w tabeli 5 mogą być ujęte w następujące stwierdzenie: w rodzinach, które mają szczególnie wysokie dochody dzięki pracy zarobkowej żony liczba dzieci jest szczególnie niska. Lub inne sformułowanie: o ile liczba dzieci wzrasta wraz z dochodem męża, o tyle obserwuje się jej spadek wraz ze wzrostem zarobków żony. Do tej kwestii jeszcze powrócimy. Najpierw jednakże podsumujemy zasygnalizowane wyniki: między zarobkami męża a liczbą dzieci w małżeństwie

³ K. Schwarz, *Kinderzahl der Ehen — Oktober 1962*, Statistisches Bundesamt, Fachserie A, Reihe 2, W. Kohlhammer, Stuttgart und Mainz, 1966.

⁴ Ch. Höhn, *Kinderzahl ausgewählter Bevölkerungs-gruppen — Ergebnisse des Mikrozensus 1976*, w: *Wirtschaft und Statistik* 5/1978.

występuje pozytywna korelacja. Jednak z dochodem męża liczba dzieci wzrasta umiarkowanie i wcale nieproporcjonalnie. W wyniku samego tylko (teoretycznie możliwe) pełniejszego pokrycia kosztów utrzymania dzieci przez społeczeństwo można by najwyżej spodziewać się podniesienia średniej liczby dzieci przypadającej na małżeństwo do poniżej 3. Większe skutki w realizacji postaw prokreacyjnych mogą wystąpić wówczas, gdy jedno z rodziców (lub oboje na przemian) w znacznie większej liczbie przypadków niż to się dzieje obecnie, byłoby gotowych ograniczyć długi czas przebywania poza domem w związku z pracą zarobkową poświęcając go w zamian dzieciom⁵.

IV. PRACA ZAROBKOWA ŻONY

Uczestnictwo kobiet w pracy zarobkowej w ciągu minionych 100 lat znacznie się zmieniło. Wśród 20 - 40-letnich zamężnych kobiet, w 1925 r. tylko 25% pracowało zarobkowo poza domem lub wykonywało pracę zarobkową w domu, natomiast obecnie kobiety zarabkujące stanowią ponad 50% tej populacji. Nie sam „udział w pracy zarobkowej” kobiet uważany jest za niezwykły, lecz bardziej takie przypadki, w których miejsce pracy znajduje się poza domem, bo wtedy, siłą rzeczy, matki poświęcają swoim dzieciom mniej uwagi.

Na tej podstawie bywa zwykle udowodniane następujące zakończenie: „Opisany rozwój musi nieuchronnie prowadzić do konfliktu z tradycyjnym wyobrażeniem o odpowiedniej liczbie dzieci. Może to być odczytane jako możliwość nieprzerwanej pracy zarobkowej kobiety przy mniejszej liczbie dzieci”. Inni komentatorzy podkreślają wprawdzie zależność spadku liczby dzieci od zarobkowej pracy zamężnych kobiet poza domem, niezupełnie zdają sobie jednak sprawę z tego, że obie te zmiany mają wspólne korzenie. Tych wspólnych korzeni dopatruje się w zmianie społecznych zachowań, w szczególności w odniesieniu do roli kobiety. Takie ujęcie, w którym spadek urodzeń wiąże się tylko z pracą zawodową matki wykonywaną poza domem, jest niewyczerpujące. Równie niezaprzeczalnym argumentem jest ten, że małżeństwa, w których kobiety prowadzą działalność zarobkową, generalnie posiadają mniej dzieci od małżeństw, w których kobiety nie zarabkują (tab. 3 i 4).

W szczególności wśród małżeństw najlepiej zarabiających pracowników uderza duża różnica w liczbie dzieci kobiet zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu pracy i kobiet nie pracujących zarobkowo. Jak podano w tabeli 3, różnica ta wynosi 80 przy przeciętnej liczbie dzieci przypadającej na małżeństwo równej 40. Żony bardzo dobrze zarabiających mężczyzn posiadają powszechnie odpowiednio wysokie wykształcenie. O ile pracują one zarobkowo, zarabiają przeważnie także dobrze. Poziom wykształcenia i wysokie dochody z reguły idą w parze z dużym zawodowym zaangażowaniem, zrozumiałe więc, że w wielu przypadkach interesy dzieci odsuwane są

⁵ K. Schwarz, *Erwerbstätigkeit von verheirateten Frauen — Ergebnisse des Mikrozensus*, w: *Wirtschaft und Statistik* 8/1978, tenże: *Ehen April 1977 nach dem Einkommen des Mannes — Ergebnisse des Mikrozensus*, w: *Wirtschaft und Statistik* 3/1979; tenże, *Einkommen und Kinderzahl*, w: *Zeitschrift für Bevölkerungs Wissenschaft* 3/1979.

Tabela 4

Średnie liczby dzieci kobiet niemieckich w wieku 21 - 24 lat, które po raz pierwszy wstąpiły w związek małżeński w latach 1950 -1960, według pozycji męża w zawodzie i pracy zarobkowej żony. Wyniki spisu ludności z dnia 27 V 1970

Pozycja małżonka w zawodzie	Średnia liczba dzieci na 1000 małżeństw		
	ogółem	z kobietami, które pracowały zarobkowo	
		kiedykolwiek	nigdy
Gospodarz rolny	2942	2940	2972
Pomocnik	2393	2350	3125
Inna samodzielna praca	2285	2251	2704
Robotnik	2276	2231	2654
Urzędnik	2184	2161	2396
Pracownik	1972	1949	2258

Źródło: W. Linke i G. Rückart, *Kinderzahl der Frauen in der erster Ehe -Ergebnisse der Volkszählung 1970*, Wirtschaft und Statistik 9/1974.

na dalszy plan. W tej grupie, jak to zauważyliśmy (tab. 5), występuje szczególnie niska liczba dzieci.

Te i następne spostrzeżenia można zreasumować:

Praca zarobkowa matki wykonywana w domu jest inaczej oceniana niż praca poza domem, ta ostatnia bowiem, nieodłącznie związana jest z nieobecnością, a często z długimi dojazdami. Nie tyle większy udział kobiet w pracy zarobkowej stanowi konkurencję między pragnieniem posiadania dzieci z jednej strony, a tak trudnym do odrzucenia pragnieniem zarobkowania z drugiej strony, ile rozdzielenie miejsca pracy i mieszkania⁶. Na podstawie innych badań⁷ można jeszcze do powyższych wniosków dodać następujące: w niższych grupach dochodowych, szczególnie w odniesieniu do robotników, w wielu przypadkach nie praca zarobkowa kobiety określa liczbę dzieci, lecz odwrotnie, liczba posiadanych dzieci decyduje o wykonywaniu pracy zarobkowej przez kobietę. W tych małżeństwach pomimo już istniejących dzieci kobiety muszą pracować, aby osiągnąć pożądany standard życia. W innych grupach ludności występuje natomiast słabsza współzależność między liczbą posiadanych dzieci a pracą zarobkową kobiety. W pewnych przypadkach — niezależnie od liczby dzieci — oczywistym symbolem pozycji rodziny jest pozostawanie kobiety w domu⁸.

Z punktu widzenia polityki społecznej nasuwa się następująca konkluzja: współczesne warunki życia usuwają, jak się wydaje, możliwość dokonania wyboru powiększenia liczby dzieci w rodzinach niezamożnych. Jednakże tak być nie musi.

⁶ W. Linke i G. Rückert, *Kinderzahl der Frauen in der erster Ehe — Ergebnisse der Volkszählung 1970*, w: Wirtschaft und Statistik 9/1974; K. Schwarz, *Erwerbstätigkeit von verheirateten Frauen...*

⁷ K. Schwarz, *Einkommen und Kinderzahl...* op. cit.

⁸ Ch. Höhn, *Kinderzahl ausgewählter Bevölkerungsgruppen...*

Struktury rodzinne związków małżeńskich zawartych w latach 1963 - 1967 (o długości trwania małżeństwa od 11 do 15 lat) według miesięcznego dochodu netto obu małżonków. Wyniki mikrosпису z 1978 r.

Miesięczny dochód netto w markach	kobiety	Zamężne kobiety niemieckie, które wstąpiły w związki małżeńskie w latach 1963-1967						Średnia liczba dzieci* na 100 kobiet
		ogółem		w tym z liczbą dzieci*				
		1000	%	0	1	2	3 i więcej	
do 1200	nie pracuje	54,8	40,7	27,9	20,1	33,2	18,8	153,8
	do 600	28,0	20,8	37,9	21,8	26,1	14,3	123,2
	600 - 1200	39,2	29,1	39,3	25,5	21,9	13,3	114,0
	1200 - 1800	9,4	7,0	46,8	/	/	/	89,4
	1800 i więcej	3,3	2,4	/	/	/	/	115,2
razem	134,7	100	34,7	22,8	27,0	15,4	130,4	
1200 - 1800	nie pracuje	379,5	56,3	9,1	24,7	42,4	23,8	190,0
	do 600	115,4	17,1	11,4	34,6	40,1	14,0	159,9
	600 - 1200	116,5	17,3	27,8	37,5	28,4	6,3	114,6
	1200 - 1800	57,3	8,5	45,4	31,4	18,2	/	84,3
	1800 i więcej	4,9	0,7	/	/	/	/	134,7
razem	673,6	100	16,0	29,2	37,5	17,4	162,4	
1800 - 2500	nie pracuje	319,6	62,6	6,3	25,2	46,8	21,8	192,2
	do 600	66,7	13,1	5,7	34,5	44,5	15,3	172,4
	600 - 1200	76,9	15,1	17,8	37,2	36,9	8,1	136,5
	1200 - 1800	27,9	5,5	36,6	33,3	25,8	/	98,2
	1800 i więcej	19,4	3,8	33,5	29,4	26,8	/	116,5
razem	510,5	100	10,6	28,8	43,1	17,5	173,2	
2500 i więcej	nie pracuje	261,0	67,8	5,4	22,3	50,6	21,8	193,8
	do 600	34,6	9,0	/	26,9	52,3	13,3	174,0
	600 - 1200	49,1	12,8	16,1	31,4	42,0	10,6	148,1
	1200 - 1800	17,0	4,4	25,3	28,8	35,9	/	132,4
	1800 i więcej	23,1	6,0	25,1	23,4	40,7	/	138,5
razem	384,8	100	9,0	24,2	48,4	18,4	180,1	

* Wychowujących się w gospodarstwie domowym i małych.

Przy czym nie trzeba uciekać się do społeczeństwa przedindustrialnego, w wielu przypadkach możliwe są bowiem inne formy organizacji pracy i systemy społecznego zabezpieczenia, które pozwoliłyby konflikt między pracą zawodową kobiety a liczbą posiadanych dzieci złagodzić.

V. POZYCJA MĘŻCZYŹN W ZAWODZIE

Dokonany tutaj podział na samodzielne gospodarstwo rolne, inną samodzielną działalność, urzędników, pracowników i robotników, uwarunkowany był dostępnym materiałem statystycznym. Pomijając spisy z 1933 i 1939 r. dysponujemy odpowiednimi danymi w powiązaniu z dochodami mężczyzn i pracą zarobkową kobiet. Jak się podaje w tabeli 3 i 4 w samodzielnych gospodarstwach rolnych występuje najwyższa liczba dzieci. Jest ona o 50% wyższa od przeciętnej liczby dzieci przypadającej na małżeństwo. Rozpoczynając od grupy z najwyższą dzietnością zawsze potem jest następująca kolejność: małżeństwa robotników, urzędników, pracowników. Jednakże różnice wynikające z porównania małżeństw najmłodszych z najstarszymi są znacznie zniwelowane. Zostało to głównie spowodowane silnym spadkiem dzietności wśród małżeństw robotników, wynoszącym około 1/4 dla małżeństw zawartych w 1960 r. w porównaniu z zawartymi w 1920 r. (tab. 6).

Wskazana kolejność powtarza się w każdej grupie dochodowej (tab. 3). Zostaje ona także zachowana przy podziale na małżeństwa z kobietami zatrudnionymi w pełnym wymiarze czasu pracy, w częściowym wymiarze czasu pracy i nie pracującymi zarobkowo. Dokonując podziału z punktu widzenia udziału kobiety w pracy zarobkowej na powyższe trzy grupy oraz przeprowadzając podział małżeństw według dochodów męża, dla 1978 r., wśród związków małżeńskich zawartych w latach 1963 - 1967 otrzymujemy następujące liczby dzieci:

w małżeństwach robotników	— 187,
„ urzędników	— 170,
„ pracowników	— 155.

W wyniku takiej „standaryzacji” różnice znacznie powiększyły się, o ich przyczynach wyniki jednak nie informują. Można jedynie przypuszczać, że względnie wysoka liczba dzieci urzędników, z ich szczególnym zabezpieczeniem na starość z tytułu wykonywanej pracy, łączy stan rodziny i liczbę dzieci z charakterem wynagrodzenia. Wyniki mikrospisu z 1962 r. są pozbawione tych informacji, z naszych badań jednak wynika, że pracownicy i robotnicy zatrudnieni w służbach publicznych mają większą liczbę dzieci niż pozostała grupa pracowników i robotników⁹.

Liczba dzieci wśród pracowników była zawsze bardzo niska. To zjawisko często uzasadnia się tym, iż znaczna grupa pracowników związana była z handlem, wymagającym jak wiadomo szczególnej inicjatywy i zaangażowania. Dzieci w tej grupie małżeństw mają dobre szanse wejścia do sektora wymiany towarowej, lecz

⁹ K. Schwarz, *Kinderzahl der Ehen...*

Tabela 6

Liczba dzieci w związkach małżeńskich trwających 10 lat i dłużej, według pozycji mężczyzny w zawodzie, w latach 1933, 1939, 1962 i 1978

	Liczba dzieci na 100 małżeństw			
	1933 ^{a,c}	1939 ^{a,c}	1962 ^{b,c}	1978 ^d
Pozycja mężczyzny w zawodzie	długość trwania małżeństwa 10 - 19 lat; rok zawarcia związku małżeńskiego 1914 - 1923	długość trwania małżeństwa 10 - 14 lat; rok zawarcia związku małżeńskiego 1925 - 1929	długość trwania małżeństwa 10 - 16 lat; rok zawarcia związku małżeńskiego 1946 - 1952	długość trwania małżeństwa 11 - 15 lat; rok zawarcia związku małżeńskiego 1963 - 1967
Samodzielne gospodarstwa rolne i leśne (ewentualnie pomocnicy w tych gospodarstwach)	298	268	250	236
Inna samodzielna działalność	191	169	168	186
Urzędnik	185	165	180	182
Pracownik	159	147	153	162
Robotnik	233	211	184	184
Inni	176	116	.	75
Razem	219	198	175	174

a Urodzenia ogółem.

b Urodzenia żywe.

c Tylko dzieci ze związków małżeńskich.

d Wychowujące się w rodzinie małoletnie dzieci.

Wskazówką: Przy porównaniu liczb należy mieć na uwadze fakt, iż dawniej częściej niż obecnie rozdziły się dzieci w późniejszych latach trwania związku małżeńskiego.

Tabela 7

Oczekiwana liczba dzieci na 100 małżeństw w 1978 r., przy podziale małżeństw według pozycji mężczyzny w zawodzie w 1933 i 1938 r.

Pozycja mężczyzny w zawodzie	1933 (długość trwania małżeństwa 10 - 19 lat) 1914/23		1939 (długość trwania małżeństwa 10 - 14 lat) 1925/29		1978 (długość trwania małżeństwa 11 - 15 lat) 1963/67		Oczekiwana liczba dzieci przy strukturze 1978 r.	
	liczba	udział	liczba	udział	liczba dzieci na 100 małżeństw	udział	1933	1939
	1	2	3	4	5	6	(2×6)	(4×6)
Samodzielne gospodarstwo rolne i leśne (ewentualnie pomocnicy w tych gospodarstwach)	502 088	0,12	275 922	0,11	0,03	256	31	28
Inna samodzielna działalność	542 508	0,13	307 473	0,12	0,10	186	24	22
Urzędnik	378 938	0,10	193 755	0,07	0,12	182	18	13
Pracownik	434 480	0,11	304 192	0,12	0,33	162	18	19
Robotnik	1 901 055	0,47	1 437 109	0,55	0,38	184	85	101
Inni	297 735	0,07	90 410	0,03	0,05	75	5	2
Razem	4 056 804	1,00	2 608 861	1,00	1,00	174	182	185

osiągnięcie przez nich wymaganych kwalifikacji i kosztownego wykształcenia było raczej możliwe przy mniejszej liczbie dzieci niż większej.

Jeszcze trudniej podać uzasadnienie dla stwierdzonej względnie wysokiej liczby dzieci robotników. Podkreślano niską efektywność metod zapobiegania ciąży oraz mniejsze materialne i niematerialne koszty posiadania dzieci.

VI. ZMIANY W STRUKTURZE LUDNOŚCI

Zaobserwowaliśmy, iż liczba dzieci w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych jest bardzo zróżnicowana. Z drugiej strony struktura małżeństw według tychże cech socjoekonomicznych w przeciągu minionych dziesięcioleci znacznie się zmieniła. W 1933 r. na przykład wśród związków trwających 10 lat i krócej, udział małżeństw posiadających samodzielne gospodarstwo rolne wynosił 12%, zaś udział małżeństw robotników 47%; w 1978 r. odnotowano spadek udziału w tej grupie populacji małżeństw robotników do 38%, a małżeństw posiadających samodzielne gospodarstwo rolne do 3%. Można domniemywać w związku z tym, iż spadek ogólnej płodności małżeństw bardzo silnie uwarunkowany jest zmianami struktury małżeństw. W tabeli 7 można znaleźć potwierdzenie tego wpływu, nie jest on jednak tak duży, jak tego oczekiwano. Dla roku 1978, na 100 małżeństw trwających 11-15 lat, otrzymano średnią liczbę dzieci wynoszącą 174. Przy przyjęciu za podstawę struktury małżeństw według pozycji męża w zawodzie w latach trzydziestych, liczba dzieci wzrasta tylko do poziomu 183 - 185.

Czy warto przedsięwziąć takie i podobne poszukiwania badawcze na podstawie zagregowanych danych pochodzących z urzędowych statystyk? Oczekiwałoby się tutaj objaśnienia postaw prokreacyjnych. Bazując na naszych wynikach jest to jednak niemożliwe. W interpretacji można tu kierować się jedynie przypuszczeniami. Jednakże samo postawienie problemu jest już cenne, a otrzymane odnośnie do niego wskazówki powinny zostać wykorzystane w dalszych poszukiwaniach przy zastosowaniu socjologicznych i psychologicznych metod i technik badawczych. Z pewnością określenie uwarunkowań regionalnego zróżnicowania częstości urodzeń będzie możliwe jedynie na podstawie wyników statystycznych badań masowych.

Z języka niemieckiego tłumaczyła Iwona Roeske-Słomka

THE NUMBER OF CHILDREN IN FAMILIES BY CHOSEN SOCIO-ECONOMIC FEATURES IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

Summary

A review of birth development in Germany within the last hundred years leads to determination of the present level of the number of children as very low, hence importance of some selected socio-economic features for a number of children possessed by married couples has been examined. It has been stated that the family number of children grows smoothly along with husbands' incomes. Such an observation has been made especially for families in which the woman does

not work professionally. Married couples, in which women work professionally, possess significantly less children than others. Particularly, absence of children has been stated in the marriages, in which women earn relatively much money. Irrespective of women's paid work and of income level, the number of children is determined by standards of particular classes of society. The highest number of children occurs in self-dependent farms, then in marriages of workers, officials, and at the end — always with a very low number of children — marriages of employees. Decrease in the share of marriages of workers and of self-dependent farms, as well as the growth of the share of employees' marriages within the past 50 years, have influenced slightly the average number of children of all married couples. There is a justification, in spite of many reservations, for continuation of research on fertility differentiation when data from official statistics used.